

WACŁAW MARMON

O MAPACH HISTORYCZNYCH

UWAGI WYNIKŁE Z PRZEBIEGU OBRAD VI MIĘDZYKRAJOWEGO
SYMPOZJUM DYDAKTYKÓW HISTORII KRAJÓW SOCJALISTYCZNYCH
WARSZAWA—KRAKÓW 22—27. 09. 1976 r.

Trudno by było znaleźć rodzaj działalności ludzkiej, w którym nie narodziłaby się potrzeba korzystania z map czy planów. Geografowie definiując mapę określają ją jako dwuwymiarowy rysunek terenu oparty na ścisłych danych matematycznych, na którym za pomocą umownych oznaczeń przedstawiano zmniejszony lub uproszczony obraz Ziemi, zależnie od skali i treści mapy. Przyglądając się mapie łatwo zauważyć, że nic tak jak ona nie obejmuje jednocześnie w całości większych obszarów powierzchni Ziemi, przedstawiając ją w zależności od skali mniej lub bardziej dokładnie. Najbardziej szczegółowy opis jakiegoś obszaru nie może dać właściwego obrazu jego konfiguracji, położenia względem siebie mórz, rzek, grzbietów górskich, granic, miast itp, stąd bierze się wszechstronne zastosowanie mapy w procesie dydaktycznym szkoły.

Bez względu na cele i zadania jakie postawione są przed nauczaniem historii w szkole mapa była i jest kapitalnym środkiem pomocnym w nauczaniu i uczeniu się tego przedmiotu. Mapa obok schematu i diagramu, zaliczana jest przez dydaktyków do środków poglądowych pośrednich, symbolicznych. Różnorodność map daje nauczycielowi historii szeroki wachlarz możliwości zastosowania ich w procesie nauczania tego przedmiotu. W zależności od tematu lekcji prawie każda z map geograficznych może być z powodzeniem użyta na lekcji historii. Tak to mapy zjawisk przyrodniczych użyte mogą być dla zilustrowania warunków naturalnych (ukształtowania pionowego, poziomego, rozmieszczenia gleb itp.) przy baczny zwróceniu uwagi na zmienność tych warunków na przestrzeni dziejów historii. Mapy ogólnogeograficzne posłużyć mogą do ilustrowania dokładnej topografii, natomiast mapy zjawisk społecznych przedstawiają nam zagadnienia etnograficzne, administracyjne, gospodarcze czy też historyczne, są więc bardzo ściśle powiązane z tematyką

lekcji historycznych¹. Tym ostatnim, z racji obejmującej je tematyki, poświęcę *gros* miejsca w niniejszym opracowaniu.

Mapę historyczną określić można jako pomniejszony obraz pewnej przestrzeni (terytorium), uwzględniający jej podział na prowincje historyczne (ziemie, dzielnice) oraz ilustrujący wydarzenia, które się na tej przestrzeni (terytorium) rozgrywały². Historyczną mapę używaną w procesie nauczania historii winien odróżniać od ogólnie pojętej mapy historycznej cały zespół cech nadających jej potrzebne wartości dydaktyczne. Niewątpliwe do najważniejszych z nich należy tu zaliczyć dostosowanie tych map do możliwości poznawczych uczniów, jak też ich treści do odpowiednich jednostek programowych³.

Przeglądając materiał kartografii historycznej, jaki dany jest w formie pomocy dydaktycznej uczniom szkół podstawowych i średnich, przede wszystkim rzuca się w oczy fakt stosowania tych samych atlasów i historycznych map ściennych na wszystkich szczeblach nauczania tego przedmiotu, co powoduje wiele trudności w efektywnym stosowaniu tej pomocy. Łatwo także dostrzec zbyt małe dostosowanie tematyczne tych map i atlasów do programów nauczania tego przedmiotu. Nie znaczy to jednak, że na mapie ma być zaznaczony tylko ten historyczno-geograficzny materiał, który zawarty jest w wymogach programowych. Mapa historyczna używana w procesie nauczania tego przedmiotu powinna zawierać jeszcze pewien materiał dopełniający, aby móc poglądowo przedstawić uczniom jakiś szerszy problem.

Jak trudności te widzą nauczyciele historii? W odpowiedzi posłużę się danymi z badań ankietowych nad problemem wykorzystywania przez nauczycieli map w procesie nauczania historii⁴. Na pytanie: *Na jakie trudności napotyka Pan(i) przy korzystaniu z map historycznych* z 52 ankietowanych nauczycieli 15 odpowiada, że nie ma żadnych trudności, natomiast pozostałych 37 wypowiada się bardzo ogólnie, że napotyka na takie trudności. Z tych 37 twierdzących odpowiedzi aż 30 stwierdza, że podstawową trudnością jest brak map. Co prawda wypowiedzi te nie poruszają dydaktycznej strony tego problemu, odpowiednio świadcząc o ankietowanych, ale wskazują nam wyraźnie na podstawową przeszkodę, która winna być usunięta w pierwszej kolejności. Przykładem prawidłowo-

¹ W. P. Budanow, *Mapa w nauczaniu geografii*, Warszawa 1950, s. 17.

² St. Wróbel, *Mapa na lekcjach historii*, „Wiadomości Historyczne”. R. II, 1959, nr 2—3, s. 100—101.

³ H. J. Fiala, *Die Karte im Geschichtsunterricht*, Berlin 1967, s. 30.

⁴ Badania przeprowadzono wśród 52 czynnych nauczycieli w roku szkolnym 1973/74. Ankieta nauczycielska, z której pochodzą powyższe dane stanowi uzupełnienie całego cyklu badań nad funkcją mapy w procesie nauczania historii prowadzonych przez autora w latach 1973—1974 na terenie szkół byłego województwa katowickiego i krakowskiego.

wych rozwiązań powyższych problemów dydaktycznych mapy mogą być doskonale wydawnictwa kartografii historycznej niemieckie i radzieckie, do których w niniejszym artykule będę się niejednokrotnie odwoływał.

O wartości mapy jako pomocy w nauczaniu decyduje zawarty w niej ładunek dydaktyczny. Nośnikiem jego obok wyżej wspomnianych aspektów jest także aplikacja stosowana w najprzeróżniejszej formie na mapach historycznych. Ma ona za zadanie ułatwić zrozumienie niektórych zjawisk czy problemów historycznych w odniesieniu do ich stosunków przestrzennych⁵. W początkowej fazie zapoznania uczniów z mapą historyczną jest szczególnie pożądane stosowanie map z aplikacjami, jak też doraźne ich aplikowanie. Aplikowanie mapy polega na dodaniu do jej treści elementów prostego i silnego wyrazu, jakimi w tym przypadku mogą być wycięte z papieru lub innego tworzywa strzałki, różne inne znaki i figury, względnie kształty odpowiednich obszarów. Odpowiednio rozmieszczone na mapie za pomocą szpilek, kleju, magnesów itp. doskonale mogą wprowadzić w istotę symboliki mapy historycznej, ilustrować i utrwać w świadomości uczniów ruchy wojsk, zmiany terytorialne, kierunki ekspansji, które omawiane są przy przerabianych tematach lekcyjnych. Inny rodzaj aplikacji map to aplikowanie ich trwale przez autorów. Aplikacje te w postaci rysunków znajdują się na obrazie mapy lub też obok niego, stanowiąc jej stały dodatek. Doskonale przykłady aplikacji znajdują się na mapach wydanych w formie dodatku do podręczników historii dla klasy piątej i szóstej przeznaczonych do nauczania w szkołach podstawowych w ZSRR⁶. Patrząc na te mapy łatwo stwierdzić, że dobre aplikacje bardzo je uatrakcyjniają, jednocześnie nadając im jakże potrzebnych cech dydaktycznych.

Aby jaśniej zobrazować rolę mapy w procesie nauczania historii przyjrzyjmy się rodzajom i formom wydawniczym map historycznych, jakimi może dysponować nauczyciel tego przedmiotu. Podstawą podziału map historycznych jest ich treść i forma wydania. Ze względu na treść mapy dzielimy na: przekrojowe, rozwojowe, problemowe, natomiast ze względu na formę wydania rozróżniamy: mapy ścienne, mapy podręczne, atlasy, mapy podręcznikowe, foliogramowe, diaskopowe, filmowe, prasowe i plastyczne. Ponadto stosować można z powodzeniem na lekcjach historii wszelkiego rodzaju mapy konturowe oraz mapy doraźnie wykonane na tablicy lub foliogramie rzutnika pisma.

⁵ W. Marmon, *Uwagi na temat wprowadzenia ucznia w orientację w przestrzeni historycznej*, „Wiadomości Historyczne”. R. XIV, 1971, nr 6, s. 382, w artykule tym opisane są szerzej sposoby wprowadzenia ucznia w istotę symboliki mapy historycznej.

⁶ F. P. Korowkin, *Istorijskaja diewniewo mira. Uczebnik dlja 5 klasa*. Moskwa 1967, dodatek do podręcznika „Karty”; E. W. Agibalowa, G. M. Donskoj, *Istoria sriednich wiekow. Uczebnik dlja 6 klasa*, Moskwa 1967, dodatek do podręcznika „Karty”.

Mapy przekrojowe ukazują nam elementy przestrzenne danego terytorium w danym okresie historycznym, ujmując zagadnienia w sposób statyczny. Przykładem takich map mogą być zamieszczone w *Małym atlasie historycznym* Cz. Nankego, L. Piotrowicza, Wł. Semkowicza następujące mapy: *Podział polityczny Europy wg postanowień Kongresu Wiedeńskiego 1815 r. czy też Włochy od 1815—1859/60, Włochy od 1861—1866, Włochy po r. 1866*⁷. Mapy tego rodzaju nadają się przede wszystkim do ilustracji szczegółowych tematów, gdyż zapoznają one ze stanem faktycznym zasięgu jakiegoś terytorium, z przebiegiem jakiegoś szlaku itp. w ściśle określonym czasie. Możemy je więc np. używać przy omawianiu postanowień traktatów, nabytków terytorialnych itp. W użyciu mapy te są proste i zrozumiałe dla uczniów, wskazane więc jest używanie ich w pierwszych klasach kursu historii, nawet przy lekcjach podsumowujących, rezygnując z map rozwojowych na rzecz kilku obok siebie ustawionych map przekrojowych.

Mapy rozwojowe w odróżnieniu od map przekrojowych przedstawiają nam terytorium w znacznie większym okresie historycznym. Cechuje je dynamiczne przedstawienie przestrzeni historycznej, bowiem ukazują nam przesunięcia granic, zmiany terytorialne, gospodarcze, etniczne itp. Cytowane wyżej mapy przekrojowe Włoch wzięte na jedną kartę stworzą mapę, którą zatytułować można *Kształtowanie się państwa włoskiego w XIX wieku*. Powstała w ten sposób mapa będzie już rozwojową; jest w pewnym sensie sumą map przekrojowych o tej samej podziale, dotyczących tego samego terytorium, zachowujących konsekwencję syboliki. W *Atlasie historycznym Polski* wydanym pod redakcją Wł. Czaplńskiego i T. Ładogórskiego znaleźć można sporo przykładów map rozwojowych⁸. Mapy te będą nam bardzo przydatne zarówno przy przerabianiu nowego materiału, jak i przy wszelkiego rodzaju podsumowaniach i powtórzeniach, należy jednak pamiętać, że obraz tych map, zawierający dość duży ładunek treści symbolicznej, nie może być rozumiany bez uprzedniego systematycznego zapoznawania uczniów ze specyfiką map historycznych⁹.

Trzecią treściową grupę map stanowią mapy problemowe, zwane także tematycznymi. Zasadniczo ukazują nam one tylko jedno zagadnienie o określonym profilu politycznym, gospodarczym, społecznym czy kulturalnym. Przykładem takich map mogą być zamieszczone w cytowanym już *Atlasie historycznym Polski* mapy: *Emigracja polska w Sta-*

⁷ Cz. Nanke, L. Piotrowicz, Wł. Semkowicz, *Mały atlas historyczny*, Warszawa 1960, s. 12.

⁸ *Atlas historyczny Polski* pod red. Wł. Czaplńskiego i T. Ładogórskiego, Warszawa 1967.

⁹ W. Marmon, op. cit. s. 279—283, szczegółowo przedstawiony jest ten problem.

nach Zjednoczonych przed I wojną światową czy *Gęstość zaludnienia ok. r. 1790*¹⁰. Mapy te stosować można do ilustracji odpowiadającym im problemom, zastosowanie ich będzie więc ściśle tematyczne, stąd potrzeba dużego zróżnicowania tematycznego map problemowych. W użyciu mapy te oddają nam kapitalne usługi, o ile temat ich jest ściśle dostosowany do treści programowych.

Przy użyciu map w procesie nauczania historii niebagatelną rolę odgrywa ich forma wydawnicza. Aby mapy dostatecznie upogładowiały w swój specyficzny, symboliczny sposób, muszą być dostatecznie czytelne. Odnosi się to zarówno do map ściennych, które powinny być na tyle duże, aby uczniowie mogli w przybliżony sposób dojrzeć na nich lokalizowane elementy, jak również do map podręcznych, podręcznikowych i innych, którym dostateczna wielkość zapewnia przejrzystość, wskutek czego korzysta się z nich znacznie łatwiej. Ważną rolę odgrywa tu także kolorystyka map, która powinna być tak dobrana, aby nie został zaciemniony obraz mapy, z dostatecznie wydocznymi na niej napisami i symbolami. To samo dotyczy oznaczeń za pomocą zakreskowań czy zakropkowań, zastępujących czasami na mapach kolory.

Przez wszystkie formy mapy używanej w procesie nauczania historii przewijać się powinna odpowiednia konsekwentna myśl dydaktyczna, wyrażona we wszystkich jej formatach w jednakowy sposób. Z jednej strony będzie to pewna konsekwencja kolorystyki i symboliki, z drugiej zaś zróżnicowanie formatów tej samej mapy. Przykładem może tu być stosowana w NRD forma wydawnicza historycznej mapy podręcznej o wymiarach 57×47 cm, która jest identycznym pomniejszeniem dużej mapy ściennej. W czasie VI Międzynarodowego Sympozjum Dydaktyków Historii Krajów Socjalistycznych, jakie odbyło się w dniach 22—27.09.1975 r. w Polsce, na wystawie środków dydaktycznych zorganizowanej w ramach tego sympozjum w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie delegacja NRD między innymi wystawiała mapę ścienną i jej odpowiednik w postaci mapy podręcznej¹¹. Na tej samej wystawie dydaktycy niemieccy eksponowali też doskonałą wielowarstwową mapę foliogramową starożytnego Egiptu.

Mapy podręczne, foliogramowe czy diaskopowe do nauczania historii nie są produkowane przez nasz przemysł środków dydaktycznych, a sporadycznie spotykane przykłady tych map wytwarzane są przez samych nauczycieli, przez co nie zawsze ich jakość odpowiada stawianym im wymagom.

¹⁰ *Atlas historyczny Polski* pod red. Wł. Czaplńskiego i T. Ładogróskiego, Warszawa 1967, s. 34, 41.

¹¹ H. J. Fiala, J. Müller, *Zur Deutschen Geschichte 1815 bis 1871*. 1:3 000 000, VEB Hermann Haack, Geographisch-Kartographische Anstalt Gotha/Leipzig.

Mapy prasowe stanowią specyficzną formę wydawniczą map, które mogą nam oddać duże usługi przy nauczaniu historii, szczególnie przy tematach związanych z najnowszą historią. Przeważnie sporządzane są przez autorów artykułów w celu ich lepszej ilustracji. Śledząc na bieżąco w prasie aktualne wydarzenia polityczne, gospodarcze czy społeczne, poprzez wycinanie niejednokrotnie prostych, ale w swej wymowie doskonałych map prasowych, można skompletować wspólnie z uczniami bardzo ciekawy zestaw map¹².

Formą map, o których chciałbym tu także wspomnieć, to mapy plastyczne. Znajdują one przede wszystkim zastosowanie na propedeutycznym stopniu nauczania historii, gdyż doskonale ułatwiają uczniom zrozumienie samej specyfiki przestrzeni historycznej. Odbywa się to poprzez doraźne wstawianie do ich obrazu symboliki przestrzeni historycznej, przez co ukazuje się wyraźnie zmienność tej przestrzeni. Trudności związane ze sporządzeniem tych map powodują, że są one w naszej szkole bardzo rzadko stosowane przez nauczycieli historii.

Szczególnym rodzajem map, mającym wielorakie zastosowanie w procesie nauczania historii, są mapy konturowe. Stosuje się je tam, gdzie chcemy, aby pewne elementy materiału historycznego przeniesione zostały na nie i to zarówno w celach ćwiczeniowych, gdzie chodzi o utrwalenie względnie sprawdzenie znajomości elementów przestrzennych, jak i dla lepszego wyeksponowania pewnych zjawisk jak: wędrówki ludów, osadnictwo, przebieg frontów wojennych czy rozbiory terytorialne państw. Trudności z jakimi najczęściej spotykamy się to: brak map konturowych dla odpowiednich terytoriów, zbyt małe wielkości posiadanych konturów, czy też całkowity brak map konturowych dostosowanych do ćwiczeń ze szkolnym materiałem historycznym. Trudności te można częściowo pokonać, robiąc sobie samemu mapy konturowe, na co mamy kilka sposobów jak: kopiowanie przez rzutnik, powielanie na kopiarce itp. Najbardziej jednak słusznym w tym przypadku rozwiązaniem byłoby wydanie dostosowanych do programów całych zestawów historycznych map konturowych, podobnych do geograficznych, które z powodzeniem od dawna stosowane są do ćwiczeń kartograficznych. Ciekawy zestaw ściennych map konturowych, przystosowanych do ćwiczeń historycznych, wykonany z cienkiego białego tworzywa, zaprezentowali na wspomnianej wyżej wystawie środków dydaktycznych w Krakowie dydaktycy węgierscy. Przedstawione przez nich mapy konturowe pozwalają na wielorazowe ich używanie. Za pomocą pisaków (flamastrów) można na nie nanosić potrzebne elementy, gdy zaś zajdzie potrzeba, łatwo je zetrzeć. Podobne zastosowanie mogą mieć kontury potrzebnego terytorium umieszczone na czarnej tablicy, gdzie rysujemy białą i kolorową kre-

¹² H. J. Fiałła, op. cit. s. 41.

dą. Spotkać można także magnetyczne tablice konturowe, na których przy pomocy magnetycznych aplikacji prowadzić można całe kampanie wojenne.

Różnorodność form i rodzajów map stosowanych przy nauczaniu historii z jednej strony daje nauczycielowi tego przedmiotu wielkie możliwości dydaktyczne, z drugiej strony jednak nakłada na niego dużą odpowiedzialność za ich właściwy dobór i użycie. Musi on konsekwentnie, poprzez systematyczne wdrażanie do pracy z mapą, formować u swoich wychowanków nawyki pracy z historyczną mapą, z początku używając jej jako ilustracji, by w przyszłości mogła być źródłem wiedzy zdobywanej przez uczniów. Pracy tej towarzyszy cały zespół zabiegów od poznania ogólnej symboliki mapy historycznej poprzez zdobywanie umiejętności lokalizacji historycznej do czytania mapy. Problem właściwego stosowania map w procesie nauczania historii został szczegółowo rozwinięty w artykule *Uwagi na temat wprowadzenia ucznia w orientację w przestrzeni historycznej*¹³.

Dopiero te dwa czynniki, odpowiednio dydaktycznie przygotowana mapa i jej właściwe stosowanie dadzą optymalne rozwiązania przy użyciu tej pomocy w procesie nauczania historii.

WACŁAW MARMON

AU SUJET DES CARTES HISTORIQUES. LES REMARQUES À LA MARGE DE LA VIe SESSION INTERNATIONALE DES DIDACTIENS DE L'HISTOIRE DES PAYS SOCIALISTES. VARSOVIE—CRACOVIE 22—27 SEPT. 1975

La carte joue un rôle très important dans le processus de l'enseignement de l'histoire. Ses possibilités dans ce domaine sont liées étroitement avec le contenu réel et didactique décidant de la qualité de chaque carte.

L'article est fondé sur les réflexions recueillies à la marge de la Session Internationale des Didacticiens de l'Histoire des Pays Socialistes qui avait lieu à Varsovie et à Cracovie du 22 au 27 septembre 1975 et concerne avant tout l'exposition des moyens didactiques organisée pendant sudite Session à l'École Normale Supérieure de Cracovie. Il décrit des sortes et des formes des cartes et indique les moyens de leurs applications dans l'enseignement de l'histoire. L'article démontre aussi les difficultés fondamentales concernant la mise en valeur des moyens de ce genre dans nos écoles. Le manque des cartes et les défauts didactiques de celles qui existent voici leur source principale. L'auteur donne des exemples positifs en se servant des cartes allemandes, hongroises et soviétiques présentées à l'exposition mentionnée ci-dessus.

¹³ W. M a r m o n, op.cit. s. 279—283.

ВАЦЛАВ МАРМОН

ОБ ИСТОРИЧЕСКИХ КАРТАХ

ЗАМЕЧАНИЯ ПО ПОВОДУ ПРЕНИЙ VI МЕЖДУНАРОДНОГО СИМПОЗИУМА
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИСТОРИИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН
ВАРШАВА—КРАКОВ 22—27. 09. 1975 г.

Карта играет очень важную роль в процессе преподавания истории. Ее возможности в этой области тесно связаны с соответствующими предметными и дидактическими ценностями, придающими карте необходимые качества. Статья основана на размышлениях, возникших в результате прений VI Международного Симпозиума Преподавателей Истории Социалистических Стран, состоявшегося в Польше 22—27. 09. 1975 г. в Варшаве и Кракове, а особенно под влиянием выставки учебных пособий, организованной во время того же симпозиума в здании Высшей Педагогической Школы им. Комиссии Народной Эдукации в Кракове. Автор статьи обсуждает виды и формы карт, представляет возможности их применения в процессе преподавания истории. Он указывает также на главные трудности, связанные с использованием этих пособий в наших школах. Недостаток карт, а в используемых картах отсутствие дидактической разработки — это главные трудности, с которыми встречаются учителя истории. Положительным примером правильного решения данной проблемы послужили автору экспонированные на выставке немецкие, венгерские и советские карты. Эти факторы могут способствовать дальнейшему усовершенствованию процесса обучения истории.